

Azərbaycan ədəbiyyatında tolerantlıq məfkurəsi

Ariz Əhmədov,

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının tələbəsi

Multikulturalizm nədir? Bu sözün semantikasi ingilis dilindən hərfi tərcümədən çoxmədəniyyətlik (multi-çox, culture-mədəniyyət) anlamına gəlir. Çoxmədəniyyətlik dedikdə isə, ilk növbədə etnik, irqi, dini, mədəni müxtəlifliklər və dəyərlər nəzərdə tutulur. Multikulturalizmin əsasını tolerantlıq, bir-birinin azadlığına hörmət hissi təşkil edir. Elmi ədəbiyyatlarda verilən məlumatlara görə, multikulturalizm anlayışı çox da qədim tarixə malik deyil. Multikulturalizm 1960-cı illərin sonunda Kanadada meydana gəlmişdir. Termin kimi isə, 1970-ci illərdə ədəbiyyatda əks olunub. Ölkəmiz tarix boyu sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qovuşduğu yerləşib, Asiya və Avropa arasında körpü olması burada mədəniyyət müxtəlifliyinin yaranmasında mühüm rol oynayıb.

Multikulturalizm və tolerantlıq tarixən xalqımızın həyat tərzini olub, bu gün də kimliyindən, dilindən, dinindən asılı olmayaraq, Azərbaycan dövlətinin hər bir vətəndaşının gündəlik həyat tərzinə çevrilib. Ölkə rəhbəri İlham Əliyevin Azərbaycan multikulturalizminin elmi əsaslarla öyrənilməsi və dünyada təbliği istiqamətində göstərdiyi konkret məqsədlərə çatmaq üçün atılan əməli addımlar dövlət qurumları, siyasətçilərlə yanaşı, hər bir azərbaycanlının, hər bir elmi-mədəni təşkilatın qarşısına şərəfli vəzifələr qoyur.

Bəli, biz bir azərbaycanlı kimi multikultural tarixi ənənələrimizlə fəxr etməliyik. Bu ənənələr həm elmi, həm fəlsəfi, həm də bədii görüşlərimizdə tarixən özünə möhkəm yer almışdı. Hələ XII əsrdə dahi söz sənəti olan Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı bu baxımdan böyük dəyər kəsb edir. Şair üçün şəxsiyyətin ən yüksək meyarı insanlıqdır. İrqi, milli və dini ayrı-seçkiliyi qəbul etməyən şairin qəhrəmanları içərisində türk, ərəb, fars, hindli, çinli, həbəş, yunan, gürcü və başqa xalqların nümayəndələrinə rast gəlirik. Nizaminin dünyaya, insanlara, insanlığa, ümumən, bəşərə sevgisi onun ailəsindən aldığı tərbiyə, öyüd-nəsihətlərin nəticəsində yaranıb formalaşmışdır. “Ot kökü üstə bitər” deyib babalarımız. Nizami əsərlərində olan multikultural, əxlaqi, etik, insana və insanlığa olan sevgi və bağlılıq, deyə bilərik ki, onun aldığı ailə tərbiyəsi ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, mənbələrdən aldığımız məlumatlara görə, onun atası Yusif çörəkçi olmasına baxmayaraq, mükəmməl biliyə və əxlaqi görüşlərə malik olan bir şəxsiyyət olmuşdur. Bu münasibətlə görkəmli Nizamişünas alim Məmməd Cəfərin “Nizaminin fikir dünyası” adlı əsərində verilmiş şairin etirafları fikrimizin təsdiqidir.

Nizaminin “Yeddi gözəl” poemasında isə çoxmədəniyyətli mühitin həyatı bir mənzərəsi ilə qarşılaşırıq. Müəllif yeddi iqlimdən olan, fərqli inanc sahibləri qadın tiplərini hind, rum, slavyan, Məğrib, Xarəzm, Çin, türk qadınlarını hökmdar Bəhrəmin ətrafında bir araya gətirir. Bu qadınlar ona dünyanın müxtəlif ölkələrində baş vermiş əhvalatları nəql edirlər. Əsərdə Bəhrəmin bir şəxsiyyət kimi formalaşması prosesi də gedir. Bu kamilləşmənin, məhz, multikultural mühitdən keçərək baş tutması oxucuda şüuraltı olaraq o fikri möhkəmləndirir ki, ümumən bəşərin real tərəqqisində multikulturalizmin alternativini yoxdur.

Nizami Gəncəvinin multikultural görüşləri onun bütün yaradıcılığında, xüsusilə, “İsgəndərnamə” poemasında öz əksini daha geniş şəkildə tapmışdır. Əsərin adı elə şairin multikultural görüşlərinin ifadəsidir. Nizaminin fəlsəfi görüşlərinin təhlili bizə o fikri söyləməyə əsas verir ki, şair dindar bir şəxsiyyət kimi İslamın mükəmməl bilicilərindən olmuş, bütün dinlərə hörmət və rəğbətlə yanaşmışdır. O, əsərinə elə bir ad seçmək istəmişdir ki, həmin adın daşıyıcısı bütün dünya tərəfindən tanınsın və bütün dinlərin hamisi olsun. Məhz, belə bir şəxsiyyət Makedoniyalı İsgəndər idi. Lakin şair əsərində sanki tarixi İsgəndəri öz libasından çıxararaq ona bədii don geyindirmiş, onu arzularının fəvqündə yaratmışdır. Əsərdə Nizaminin İsgəndəri adil bir hökmdar kimi təqdim etməsi əslində onun görmək istədiyi hökmdarların ümumiləşmiş surətidir.

XIII əsr poeziyamızda özünə yer alan sufizm cərəyanının daşıyıcıları tərəfindən kainatın ALLAHIN “Kun”-“Ol” əmrilə yaranması fikrinə fars - İslam daşıyıcıları dinlərə rəğbət hissənə qarşı çıxaraq, din daşıyıcılarını bir-birinə qarşı qoyaraq Tanrının əmrilə insanın yaradılışı konsepsiyasına münasibətlərdə “birinci İslam daşıyıcıları-müsəlmanlar yaranıb” fikrini irəli sürməklə xalqlar arasında qeyri-tolerantlıq toxumunu səpməyə çalışmışlar. Ancaq mütərəqqi fikirli azərbaycanlı mütəfəkkirlər olan Marağalı Əvhədi, Şeyx Mahmud Şəbustəri, M.F.Axundzadə və digərləri bu qeyri-elmi mahiyyət daşıyan konsepsiyaya qarşı çıxmışlar.

XV əsrdə Uzun Həsənin, XVI əsrdə Şah Xətai babamızın sarayında hər cür nəvaziş və qayğı ilə əhatə olunan qeyri-xalqların təmsilçiləri olan aşıqlar, şairlər, digər sənət adamları xalqımızın multikultural görüşlərinin ifadəsi deyilmi? Nümunələrin sayını istənilən qədər gətirə bilərik. Multikultural dəyərlərin tarixi bəhrələri bizə deyir ki, xalqları, mədəniyyətləri qarşı-qarşıya qoymaq olmaz. Müəllimlərimizin müəllimi Abdulla Şaiqin təbirincə desək, hamımız bir günəşin zərrəsiyik. Bildiyimiz kimi, XIX əsrin 20-ci illərinin sonlarında xalqımızın tarixi faciəsinin əsası qoyuldu. Bir xalqın ikiyə parçalanması azmış kimi, süfrəmizə

“yazıq” erməniləri İrandan qonaq etdilər. “Yersiz gəldi, yerli, qaç” - dədə sözü özünü doğrultdu. Ancaq biz yenə də millikultural görüşlərimizdən qalmadıq. Öz milli dilimizlə yanaşı, milli inkişafımızın təməli olacaq rus dilinin vacibliyini də ədəbi-bədii görüşlərimizdə və mədəni inkişafımızda vacib bildik.

Bütün zamanların ədəbiyyatında poeziyada, nəsrə və dramaturgiyada multikultural dəyərlər daim özünə yer almışdır. Görkəmli romantik şair “Məhəmməd Hədinin “qardaşız, qardaşız, ey insanlar!” deyərək hayqıraraq cəmi insanlığa müraciət etməsi, dahi dramaturq Hüseyn Cavidin Gülbahar adlı qızcığaza dünyanın bütün insanların sevdirməsi, böyük Mirzə Cəlilin kamançanın dili ilə qəlbi göz olan yüzbaşının ancaq nifrətlə yaşayan aciz və vəhşi düşməne qarşı mərhəmətə səsləməsi”ni görkəmli akademikimiz Kamal Abdulla çox məntiqi olaraq multikultural dünyagörüşün, tolerant əhvalın bütün zamanlarda ədəbiyyatımıza hakim kəsildiyini qeyd etmişdir. Poeziyada müxtəlif dinlərin müqəddəslərinə - İsayə, Musayə, Məryəmə, Yəqubə və digərlərinə şeirlərin həsr edilməsi tolerantlığın, multikultural ideyalılığın möhkəmliyini sübut edən amildir.

Azərbaycan ədəbiyyatında tolerantlıq ideyalarının möhtəşəmliyini əks etdirən ən mükəmməl mənbə tərəddüdsüz qeyd edək ki, respublikamızın ədəbiyyatşünas alimlərinin tərtibi ilə hazırlanaraq nəşr edilmiş “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” kitabıdır. Kitabda Azərbaycan ədəbiyyatının böyük söz ustalarından olan Qətran Təbrizinin, Qazi Bührənəddinin, İmadəddin Nəsiminin, Şah İsmayıl Xətəinin, Məhəmməd Füzulinin, Saib Təbrizinin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun, Mirzə Şəfi Vəzehin, Mirzə Fətəli Axundzadənin və digərlərinin multikultural dəyərləri özündə əks etdirən əsərlərindən nümunələr özünə yer almışdır.

Azərbaycan bu gün dünyada çoxmədəniyyətli ölkə kimi tanınır. Bu multikultural ölkədə hər bir xalq təmsilçisinin mənafeyi qorunur. Sülhsevər ölkəmizdə tat, talış, ləzgi, udin, saxur, yengiloy və s. kimi azsaylı xalqların milli mənsubiyyətlərinin qorunması dövlət siyasətimizin əsas diqqət mərkəzində saxlanılır. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 2015-ci ilin fevralında xalqımızın bədii fikir dünyasının şifahi və yazılı sənət örnəyi olan “Kitabi-Dədə Qorqud”un alman dilində ilk tərcüməsi və nəşrinin 200 illiyinin qeyd edilməsi ilə bağlı xüsusi sərəncamı həm də Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının, tarixinin dünya elm adamlarının bir daha diqqət mərkəzində olduğunu sübuta yetirdi. Bu sərəncamın işığında Rusiya, ABŞ, Fransa, Almaniya, İngiltərə, Türkiyə, Portuqaliya, İtaliya və başqa ölkələrdə Azərbaycan mədəniyyəti bir daha dünya ictimaiyyətinə təqdim edildi. Ən böyük multikultural dəyər isə alman şərqşünası, diplomatı Fridrix Fon Ditsin dastanla bağlı söyləmiş olduğu fikirlər oldu. Dastanın “Basatın Təpəgözü öldürdüğü boy” dünyanın əksər xalqlarının dilinə tərcümə olundu. Bakı Beynəlxalq Kulturalizm Mərkəzi tərəfindən Azərbaycan, türk, alman, ingilis, fransız, rus, Çin, yapon, hind, ərəb, fars, yunan, yəhudi, gürcü, macar, italyan, Ukrayna və başqa dillərə çap olundu. Prezidentin bu əsərlə bağlı sərəncamından respublikamızda yaşayan milli azlıqlara da pay düşdü. Dastan eyni zamanda talış, tat, udin, ləzgi, kürd və xınalıq dillərinə tərcümə edilərək çap edilmişdir.

Əslində qlobal xarakter daşıyan bu mövzunu bir məqalə həcmində ümumiləşdirmək mümkün olmadığından biz problemdən konkret şəkildə danışa bildik. Təkcə bir kiçikhəcmli məqalə ilə söz yox ki, bütövlükdə Azərbaycan ədəbiyyatı fonunda multikultural və tolerant ideyaları tam şəkildə ifadə etmək mümkün deyil. Bu mövzu müasir ədəbiyyatşünaslıqda öz tədqiqatçısını gözləyən vacib, aktual mövzulardan biridir.